

Türk Romanında Ermeni Milliyetçiliğinin Uyanışında Amerikan Kolejlerinin Etkisi

MUSTAFA AYDEMİR*

Öz: Türk eğitim sisteminin gelişmesinde ve modernleşmesinde Batılı eğitim anlayışının ve yabancı okulların etkisi yadsınmaz. Ancak bu yabancı okulların Osmanlı toprakları üzerinde çeşitli emelleri olan devletlerin himayesinde misyoner teşkilatları tarafından kurulduğunu da unutmamak gerekir. Bu yabancı okullar, Batılı emperyalist devletlerin azınlıkları ayaklandırarak Osmanlı Devleti'ni parçalanmanın, etnik milliyetçilik yoluyla İslam birliğini bozmanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

Amerika ile Osmanlı Devleti arasında 1830'da imzalanan Ticaret Anlaşması, beraberinde eğitim faaliyetlerini de hızlandırır. Bu tarihten itibaren Osmanlı topraklarının değişik bölgelerinde açılan Amerikan okullarında, Ermenilerin milliyetçilik hareketi için yoğun bir çalışma zemini oluşturulur. Harput'ta kurulan Harput Amerikan Koleji'nde Ermeni komitecilerinin yetişmesinde ve Doğu Anadolu'daki Ermeni isyanlarının organize edilmesinde etkili olur.

Çalışmamızın giriş kısmında yabancı okulların tarihi gelişimine değinildikten sonra, Türk romanında Amerikan kolejlerinin Ermeni milliyetçiliğini nasıl körüklediğine genel olarak değinilecek ve *Kolejli Nereye*, *Yukarışehir*, *İsyan Eşiği* ve *Pervaneler* romanlarından hareketle konu detaylandırılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ermeni Milliyetçiliği, Amerikan Kolejleri, Yabancı Okullar, Misyonerlik

* Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü maydemir758@hotmail.com

---

The Impact of American Colleges on the Armenian Nationalism in Turkish Novel

Abstract: The impact of the western education understanding and the foreign schools in the development and the modernization of Turkish education system can not be neglected. But it shouldn't be forgotten that these foreign schools were founded by the missionary organizations under cover of the states which have various desires on the Ottoman territories. These foreign schools were used as an instrument of ruining Islam union through the ethnical nationalism, by arousing the minorities by the western imperialist states.

The trade agreement signed in 1830 between America and the Ottoman Empire speeds up the educational activities. From that date on, in the American schools opened in different regions of the Ottoman territory, nationalism movement became widespread. It becomes effective in the foundation of Harput American college, in Harput, in raising Armenian committee member and the organization of Armenian rebels in the Eastern Anatolia.

In the introduction part of our study, after mentioning about the historical development of foreign schools, there will be a general view of how the American colleges fostered the Armenian nationalism and the topic will be elaborated based on the novels of *Kolejli Nereye* (College Where), *Yukarışehir* (Uppercity), *İsyan Eşiği* (Riot Threshold) and *Pervaneler* (Propellers)

Key words: The Armenian Nationalism, American Colleges, Foreign Schools, Being a Missionary

Giriş

Türk toplumunda meydana gelen kültürel değişmelerin ana sebeplerden birisi, yabancı okullardır. Bu okullar, modernleşmede ve devlet adamlarının yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Türk eğitim tarihinde yabancı okulların tesiri “derin ve sürekli” olmuştur. Yabancı okullar, Osmanlı toprakları üzerinde çeşitli emelleri olan yabancı devletlerin himayesinde kurulur. Ecnebi Mektepleri olarak da adlandırılan bu okullar, önce azınlık cemaatlerinin dini ve milli kimliğini koruması için kiliselerin bünyesinde kurulmuş müesseselerdir. Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerin temeli 12. ve 13. yüzyıla kadar dayansa da ilk yabancı okul, Fransızların 1583’te açtığı Saint Benoit Lisesi’dir.¹ Yabancı okullar içerisinde en dikkate değer olan Amerikan Protestan Okullarının ilk faaliyeti, 1820’de Amerikan misyoner örgütüne bağlı Pliny Fisk ve Levi Parsons’un İzmir’e gelmesiyle başlar.² Amerikan okulları, bir taraftan Bulgar ve Ermenilere milliyetçilik duyguları aşılıyarak onları Osmanlıya karşı ayaklandırırken diğer taraftan Türk çocuklarının Batılı değerlerle yetişmesini sağlayarak onları kendi medeniyetinden yabancılaştırmayı amaçlar.

Her ne kadar Osmanlıda Batılılaşma hareketleri Tanzimat’la başlasa da aslında bu çalışmaların II. Mahmut dönemine kadar gittiği bilinmektedir (1808-1839). Bu Batılılaşma çalışmalarının başında yabancı okullar için yer tespiti olur. Ancak bu okulların yayılması ve misyonerlik teşkilatlarının kurulması Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla gerçekleşir. 19. yüzyıla kadar Osmanlıda sadece azınlıkların ve Katoliklerin okulları varken bu yüzyıldan sonra yabancı okulların da açıldığı görülür. Özellikle Tanzimat döneminde Müslüman çocuklarının da kayıt yaptırabildiği bu okulların sayısında artış olur.

¹ Nurettin Polvan, *Türkiye’de Yabancı Öğretim*, İstanbul: MEB Yayınları, 1952, s.129.

² Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika*, İstanbul: Arba Yayınları, 1989, s.35.

Yabancı okulların en fazla rağbet gördüğü ve faaliyetlerini arttırdığı zaman, II. Abdülhamit dönemidir. Bu dönemde ülkenin pek çok yerinde İngiliz, Amerikan, Fransız, Alman, İtalyan ve İsveç okulları açılır. Rus misyonerleri, Balkanlarda; İngilizler, Arap ülkelerinde; Amerikan Protestan Misyonerleri, Ermeni bölgelerinde; Fransızlar ise Musul ve Lübnan'da faaliyet gösterirler. Bu tehlikeyi erken fark eden II. Abdülhamit, bazı önlemler olsa da yeterli olmaz. II. Meşrutiyet'ten sonra yabancı okullar, siyasi boşluktan da faydalanarak rahat hareket edebilecekleri geniş imkânlarla kavuşurlar. Mütareke 'den sonra işgalle birlikte Amerika Deniz Kuvvetlerine ait pek çok savaş gemisi İstanbul'a gelir. Azınlıkları korumak için gelen subaylar, yabancı okullarla yakın teması geçerler. Robert Koleji, işgal askerlerinin uğrak yeri olur. Kurtuluş Savaşı'nda bu okullar hem Anadolu'da hem de İstanbul'da adeta zararlı faaliyetlerin üssü haline gelir. Savaş döneminde silahlanan, ayaklanmalara katılan ve Müslümanları katleden azınlıklar, yabancı okullar tarafından desteklenir. Pek çok okul, cephanelik olarak kullanılır. Maraş'ın müdafaası sırasında bölgedeki Ermeni komitacılarının ve Fransız generali Kebet'in Amerikan Koleji'ne sığındığı bilinmektedir.³

Yabancı okulların Kurtuluş Savaşı'nda düşmanca tavırlar içine girmesi, işgal askerleriyle birlikte hareket etmesi ve azınlıkları isyana teşvik etmesi, kurulan Cumhuriyet Hükümeti'nin bu okullara bakışının olumsuz olmasına sebep olur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla (1924), bu okulların bazıları kapatılır, bazıları da denetim altına alınır. Böylece bu okulların dini ve siyasi eğitim vermelerinin önüne geçilir. Ancak yapılan pek çok düzenlemeye rağmen yabancı okullardaki misyonerlik faaliyetlerine engel olunamaz.

Yabancı okulların amacı, misyonerlik yoluyla Hıristiyanlık inancını yaymaktır. Ayrıca otorite boşluğundan istifade ederek azınlıkları ayaklandırmak, Müslüman milletlere etnik milliyetçilik aşılıyarak Türk düşmanlığını kuvvetlendirmek

³ Uğur Yıldırım, *Türkiye'de Misyonerlik*, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2005, s.61.

gibi amaçlar da taşımaktadırlar. Ayrıca bu kurumlar, emperyalist devletlerin azınlıkları ayaklandırarak Osmanlıyı parçalamanın, etnik milliyetçiliği canlandırarak İslam birliğini yıkmamanın ve ülkeyi sömürmenin bir aracı olarak kullanılmıştır.⁴ Robert Koleji, Bulgar komitacılarına lider yetiştirirken; Beyrut Amerikan Koleji, Arap milliyetçiliğine hizmet eder. Merzifon Amerikan Koleji, Pontus Rumlarını desteklerken, Harput Amerikan Koleji, Ermeni Komitecilerinin yetişmesinde ve Doğu Anadolu'daki Ermeni isyanlarını organize eder.⁵

Bütün Hıristiyan mezheplerinin ve Batılı devletlerin Ermeniler üzerinde dini, siyasi ve kültürel emelleri bulunmaktadır. Dolayısıyla Ermenileri yanlarına çekebilmek için çeşitli faaliyetlere girişirler. Başta Amerikan Protestan misyonerleri olmak üzere, Fransız Katolik misyonerleri ve Ruslar da Ermenilerden faydalanmaya çalışırlar. Özellikle Amerikan kolejleri, İstanbul, Beyrut ve Doğu Anadolu'da Ermenilere yönelik faaliyetlerde bulunurlar.⁶

Amerikalı misyonerler, okullar dışında Ermenileri basın ve yayın yoluyla da Osmanlıya karşı kışkırtırlar. Gaziantep'e getirdikleri matbaayla bol miktarda İncil basıp dağıtırlar. Ermenice gazete ve dergiler çıkarırlar. Ermeniceyi Amerikan okullarında öğrenen Ermeniler, Türk ve Müslüman düşmanlığını da yine bu okullarda edinir.⁷

Misyonerlerin Anadolu'da en fazla yoğunlaştıkları grup Ermeniler olmuştur. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Harput ve çevresinde misyoner istasyonları açmayı başaran Amerikalı Protestan misyonerler, hem öğrencilere hem de ailelerine eğitim verirler. Yetişkinlerin eğitimine oldukça önem veren misyonerler, gezici elemanları sayesinde en ücra köşelere kadar ulaşmayı başarırlar. Ermeni toplumunun mutaassıp ol-

⁴ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s.6.

⁵ M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990, s.43.

⁶ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul: Arba Yayınları, 1989, s.38.

⁷ Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998, s.78.

ması sebebiyle evlerin içlerine girmeyi başaramayan misyonerler bayan eğitimi, kız okulları ve diğer görevler için de bayan misyonerlerden faydalanırlar.⁸

Aslında başta hem Osmanlının hem de Ermenilerin birbirlerine karşı düşmanca bir tavırları yoktur. Diğer azınlıklar gibi kendi cemaatleri ve kiliseleri etrafında toplanan Ermeniler, sadık bir millet olarak görülür. Zamanla Jön Türklerle ihtilalcilerle ve düşmanla işbirliği içine giren Ermeniler, I. Dünya Savaşı sırasında da İngilizler ve Ruslarla birlikte hareket eder ve Mütareke döneminde de işgal askerine casusluk yaparlar. Osmanlıya ve Türklüğe karşı olumsuz tavır takınan ve isyana kalkışan Ermenilerin çoğunun Amerikan kolejlerinde okumaları dikkate değerdir.

Romanlarda misyoner okullarında okuyan Ermeni çocuklarına, onların bu okullarda küçük yaşta milliyet bilincine erişmelerine değinilmiştir. Yabancı okullar; Ermeni bağımsızlık davasının düşünsel arka planını, kilise ile birlikte oluşturan öğelerden biri olarak gösterilir. Ancak Türk-Ermeni ilişkilerinin olumsuz cereyan etmesine rağmen romanlarda Ermeniler doğrudan, açık bir biçimde düşman olarak gösterilemez.

Osmanlıdan buyana bir problem olarak varlığını devam ettiren Ermeni meselesi, Türk romanında önemli bir yer tutar. Servet-i Fünun, Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Türk romanında Ermeniler, genellikle ihtilalciler ve düşmanla işbirliği yaparken görülür. Türk romanında Amerikan okulları, genellikle gerçek isimleriyle değil, bazen "Bizans Koleji" gibi sembolik isimlerle bazen de sadece "Amerikan Kız Koleji" veya "Amerikan Koleji" gibi isimlerle anılırlar. Romanlarda özellikle İstanbul, Elâzığ (Harput), Malatya ve İzmir'deki Amerikan Kolejlerinden bahsedilir.

---

⁸ Erdal Açıkses, "Şark Meselesinin Bir Pratiği Olarak Doğu Anadolu'da Misyonerlik Faaliyetleri", *Doğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, İzmir, 1999, s.194.

Türk edebiyatında romanın ve yabancı okulların gelişme süreci birbirine paraleldir. Yabancı okulların sayısının ve öğrenci potansiyelinin artmasına bağlı olarak Türk romanında bu okullara daha fazla yer verilir. İlk defa Ahmet Mithat Efendi'nin *Karnaval* (1881) romanına konu olan yabancı okullara bakış olumsuzdur. Zira yazar, buraları milli ve dini duygulardan uzak Batı taklitçisi kozmopolit insan yetiştiren “misyoner mektepleri” olarak görür. II. Abdülhamit aleyhtarlığı ve modernleşmenin yaygınlaşması nedeniyle Servet-i Fünun romanında yabancı okullara bakış olumlu olur. Millî Mücadele, Lozan görüşmeleri ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun tesiriyle Cumhuriyet dönemi romanında bu kurumlara bakış tekrar olumsuzlaşır. Reşat Nuri Güntekin'in *Eski Hastalık*; Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomora, Bir Sürgün*; Necmettin Halil Onan'ın *Kolejli Nereye*; Ercüment Ekrem'in *Papeloğlu*; Şemsettin Ünlü'nün *Yukarışehir*; Hüseyin Karatay'ın *İsyân Eşiği*; Müfide Ferit Tek'in *Pervaneler* romanlarında Ermeni milliyetçiliğinin uyanışında Amerikan kolejlerinin etkisine dikkat çekilir. Çalışmamızda *Kolejli Nereye*, *Yukarışehir*, *İsyân Eşiği* ve *Pervaneler* romanları üzerinde durulmuştur.

1. Ermeni Milliyetçiliğinin Uyanışında Amerikan Kolejlerinin Etkisi

Osmanlı'nın son dönemlerinde Ermeni gençlerinin Amerikan kolejlerinde aldıkları eğitim, buralarda edindikleri Türk düşmanlığına dayalı milliyet bilinci, Cumhuriyet döneminin başında yazılmış romanların ana problemlerinden biridir.

Necmettin Halil Onan'ın *Kolejli Nereye?* romanında, kocası Cevat'ın ölümünden sonra Nihal, oğlunu Amerikan koleji-ne yazdırır.⁹ Bunu duyan Cevat'ın arkadaşlarından İzmir'deki Türk lisesinin müdürü Nimet Bey, Nihal'i vazgeçirmek ve Turan'ı, müdürü olduğu liseye yazdırmak için ikna etmeye çalışır.

⁹ Turan'ın İzmir'de gittiği Amerikan Koleji'nin ismi, International College in İzmir'dir. Bu kolej, ilk önce 1891'de ortaöğretim düzeyinde açılır, daha sonra 1903'te yüksekokula dönüştürülür. Cumhuriyet'ten sonra bu kolejdaki Türk öğrencilerinin sayısında büyük artış olur. Kolej, 31 Ağustos 1934'te ekonomik sebeplerden kapanır (Büyükkarcı, 2004: 303-304).

Kolejin Turan'ı milli kültüründen uzaklaştıracağını anlatsa da Nihal'i ikna edemez. Son olarak Nimet Bey, onu ikna etmek için yaşadığı acı bir hatırayı anlatır. İstanbul'un işgali sırasında müdür olduğu okulu ve öğrencileri kurtarmak için Mister B.'ye müracaat ettiğini; ancak Türklerin Ermeni katili olduğuna dair bir evrak imzalarsa yardım görebileceklerini aktarır.¹⁰ Zira Mister B.'ye göre Türkler Ermeni katilidir. Sonunda Nihal, oğlu Turan'ı koleje yazdırır. Mezuniyet sonrası gittiği Amerika'da yaşadıkları Turan'ın zihinsel dönüşümüne ve vatanına bakışını değiştirmesine sebep olur.¹¹

Kolej öğretmenlerinden Mister Allen'in evrak işlerinde yardımcı olmak üzere aldığı Mis Rozalind, "halis muhlis misyoner yetiştirmesi bir Ermeni" dir.¹² Kolejin yazışmalarında ve Türkçe evrakların tercümesinde görevlendirilen Rozalind, ayrıca Mister Allen'in gizli görevi Kudüs Misyoner Kongresi Reisliği'yle ilgili evrakları da takip eder. Ayrıca kolejin dışarıyla olan resmi bağlantılarını sağlar. Bu görevlendirme, Amerikalılar ile Ermeniler arasındaki yakınlığı ve Amerikalıların Ermenileri himaye ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Romanda Amerikan Koleji ile Ermeniler arasında yakın bir ilişkinin olduğu görülür. Kolej idaresi ve öğretmenleri, Ermeni milliyetçiliğini ve ayaklanmalarını destekler, hatta Türkleri Ermeni katili olarak görür.¹³ Kolej müdürü Wood'un desteğiyle Amerika'ya giden Turan, Colombya Üniversitesi'nde ciddi bir Ermeni lobisiyle karşılaşır. Üyesi olduğu Cozmopolitan Club'te arkadaşı Radolf'la oturduğu masanın arkasındaki birkaç Ermeni'den duyduğu "Eşek Türkler!" sözü üzerine sinirlenen Turan, milli değerlerine dönmeye karar verir.¹⁴ Bir Ermeni tarafından tahkir edilmek kanına dokunur. Sevdiği kız Helen'in farklı kültürlerde oldukları için evlenemeyeceklerini söylemesi de Turan'ın kendi özüne dönüşünü sağlar. İnsanlık, kardeşlik ve sevginin bir masal olduğuna inanmaya başlar.

¹⁰ Necmettin Halil Onan, *Koleji Nereye?*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1977, s.51.

¹¹ Onan, *Koleji Nereye?*, s.182.

¹² Onan, *Koleji Nereye?*, s.95.

¹³ Onan, *Koleji Nereye?*, s.51.

¹⁴ Onan, *Koleji Nereye?*, s.182.

Misyonerlerin ve Amerikan kolejlerinin yardımıyla Amerika'ya gelen Ermenilerin güçlü lobiler oluşturarak Osmanlı'ya karşı ayaklanma hazırlığı yaptığına şahit olur.

Romanda geçen Amerikan Koleji, öğrencilere Amerikan kültürünü ve Hristiyanlık inancını empoze eden bir kurumdur. Kolej, bir tarafta öğrencilere yabancı dil öğretirken diğer tarafta milli bilinçten, kendi kültüründen ve dilinden uzaklaştırarak onları kozmopolit bir insana dönüştürür. Hatta Türk öğrencilerin okulda bir "Uçak İanesi kolu" oluşturmasına izin vermezler. Zira böyle bir oluşum, milli bilincin uyanmasına vesile olacaktır. Özel konuşmalarla ve telkinlerle öğrencilerin duygu ve düşünce dünyasını etkilerler. Zira bu öğretmenlerin çoğu, teoloji eğitimi almış modern papazlardır.¹⁵

Amerikan misyoner teşkilatınca görevlendirilen "beşler grubu" tarafından idare edilen Amerikan Koleji, misyonerlerin üssü olarak çalışır. Dr. Wood, Mister Allen, Mister Blake, Mister Mayer ve Mister Huffman'dan oluşan bu beşler grubu, öğrenciler ve yönetim üzerinde etkilidirler. Zengin ve yardımsever Amerikalılar, bu kolejde okuyan öğrencilerin Amerikan kültürüyle yetişmesi için özel bir çaba harcarlar. Mister Allen, derslerinde Batı medeniyetinin kayıtsız şartsız alınması gerektiğini söylerken; koleje misafir olarak gelen Mister Jimson, öğrencilere konuşma yaparak onlara milliyetçilikten sıyrılıp beynelmileçliğin ve Batı medeniyetinden istifade etmenin önemini anlatır. Mister Perry ise, Amerikan'ın büyüklüğünü, zenginliğini ve güzelliklerini anlatarak öğrencileri Amerikan hayranı yapmaya çalışır. Böylece kolejde okuyan öğrenciler için Amerika, ulaşılması gereken bir hayal ülkesine dönüşür.

Şemsettin Ünlü'nün Osmanlı'nın son döneminde Elazığ yöresini konu edinen *Yukarışehir'i*, "tarihseli soyutlama ve bir roman imgesine dönüştürme çabasıyla" yazılmış bir eserdir.¹⁶ Birinci Dünya Savaşı'na doğru azınlıkların sahip olduğu hakları

¹⁵ Onan, *Koleji Nereye?*, s.76.

¹⁶ Semih Gümüş, *Roman Kitabı*, İstanbul: Adam Yayınları, 1991, s.53.

suiistimal etmesi ve misyonerlerin gizli faaliyetleri, Yukarışehir denen küçük kasabadan hareketle işlenir. Osmanlı-Rus savaşında babasını kaybeden Dabak Yusuf, yetimliğinin yanı sıra, diğer akranları gibi, yoksullukla pençeleşirken bağ komşularının kızı Hermin'e âşık olur. Müslümanlarla gayrimüslim tebaa arasındaki ilişkileri ve önyargıyı vermesi bakımından bu aşk ilişkisi romanın önemli bir unsurudur. Devlet bürokrasisinin Batı devletlerinin desteğini almış azınlıklara karşı yumuşak tutumu ve özellikle Ermenilerin silahlandırılması romanda öne çıkarılır. Ancak Ermeniler de kendi içlerinde mezhep kavgaları nedeniyle ihtilaf içindedir. Roman, Dabak Yusuf'un da içinde olduğu gençlerin silâh altına alınmasıyla son bulur.

II. Abdülhamit dönemine denk gelen süreçte, özellikle Amerikan ve Fransız misyonerlerinin Bölge'de sıklıkla faaliyet yürütmeleri, Ermeni gençlerini bilinçlendirmek için okullar açmaları, gençleri Amerika'ya veya Fransa'ya göndermeleri sıklıkla işlenir. Roman kahramanlarından Kuyumcu Nubar'ın karısı, büyük oğlu Nişan'ın misyonerlerin özendirilmesiyle Amerika'ya gidebileceği korkusu yaşamaktadır. Zira Amerika'ya giden küçük oğlu, orada yerleşmiş, bir daha da dönmemiştir. Dükkânlarına gelen misyoner Wheller, diğer oğlunun da Amerika'ya gönderilmesi gerektiğini söylemesi, kadının bu konudaki endişesini arttırır.¹⁷

Osmanlı'nın zayıflaması ve Meşrutiyet'in sağladığı imkânlardan yararlanan misyonerlerin Ermenilere yönelik faaliyetleri, romanın ana temasıdır. Müslüman tebaa ile gayrimüslimlere eşit sayan Kanun-ı Esasi'nin de etkisiyle sorgulanamaz bir hale gelen misyonerlik faaliyetleri, roman kişilerinin dikkatle verilir. Bütün bu faaliyetlerin amacı, "Müslümanlarla Hıristiyanları birbirine düşürüp hükümete baskı yapmaları için yabancı devletlerin eline geçerli bir koz vermek" olarak görülür.¹⁸

¹⁷ Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986, s.73.

¹⁸ Ünlü, *Yukarışehir*, s.153.

Amerikan ve Fransız misyonierlerinin propagandasıyla uyarılan ve Rus devletinin kışkırtmalarına kulak kabartan Ermeniler, daha önce hiç görülmemiş taşkınlıklara girişirler. Batı devletlerinin konsoloslukları eliyle, zayıflayan Osmanlı, adeta azınlıklar bahane edilerek “terbiye” edilmeye çalışılır. Adi bir soruşturma için karakola çağrılan Misyonier Wheller, verdiği ifadeye Protestan cemaatinin hizmetinde olduğunu, kendini Tanrı yoluna adadığını, insanlık, kardeşlik ve iyilik için çalışmalar yaptığını belirtir.¹⁹

Romanda açıkça belirtilmese de Ermeni azınlığın Batı misyonierlerinin kışkırtmasıyla taşkınlıklara girişmeleri ihanet olarak görülür. Batı devletlerinin ve medyasının baskısıyla Osmanlı yönetiminin bu taşkınlıklara sessiz kaldığı ve Müslüman tebaanın da bundan rahatsızlık duyduğu anlatılır. Romanın ilerleyen bölümlerinde misyonier ve papazlardan oluşan bir grubun kendi amaçlarına hizmet edecek bir Ermeni okulunun açılması için şehrin valisine baskı yapmaları asıl amaçlarını açığa çıkarır. Ancak Wheller ile Barnum’un Amerikan Koleji’nin açılması yolundaki bitip tükenmez çabaları; halkın karşı çıkmasıyla gecikir.²⁰

Romanda Türk-Ermeni ilişkileri, Türklerin Bogos Bezirciyan’a olan olumsuz bakışı çerçevesinde şekillenir. Halk arasında “gâvur” olarak bilinen Bezirciyan’ın Yusuf ile Hermin’e verdiği sözden cayması, “Sözü oyun bellemiş, adamlığını unutmuştur gavur!”²¹, “Etinden et koparmış gibi karardı uğursuzun surati”²² gibi yorumlara sebep olur. Halktan birisinin “Adamı adamdan ayıran yoktu ya... O eskidendi çeledi, eskiden! Keferenin bir bölüğü çoktan çıktı çizginin dışına. Fransız’ın, İngiliz’in, Rus’un, Amerikalının arkasında bunlar nicedir. Şuna buna ne hacet; giydiklerine, yediklerine, içtiklerine, oturup kalkmalarına bak! Setre pantol, rugan iskarpin, dantelli başlık... Kadınli erkekli ev gezmeleri... Biz birlikte büyüdük:

¹⁹ Ünlü, *Yukarışehir*, s.172.

²⁰ Ünlü, *Yukarışehir*, s.61.

²¹ Ünlü, *Yukarışehir*, s.57.

²² Ünlü, *Yukarışehir*, s.56.

Vartan, Agop, Safo... Bir de şimdakilere bak!.. Yükünü tutan gâvur, İstanbul'da, Beyrut'ta, Fransa'da... Sade Amerika'ya gidenlerin sayısı yirmi sekiz."²³ sözleri, Türk toplumuyla Ermeniler arasındaki derin uçurumu gösterir. Bu sözler azınlıkların Osmanlı Devleti'nde Müslümanlarla olan kardeşçe ilişkilerinin, birlikte yaşamının getirdiği zaruri tolerans ortamının bir dö-kümü gibidir.

Romanda görüldüğü üzere, yüzyıllarca yan yana yaşayan insanlar önce birbirlerini tanımış, sevmiş ve birlikte bir yaşama kültürü geliştirmişlerdir. Ancak yukarıdaki alıntılar, milliyetçilik dalgalarıyla ve Batı'nın siyasi hesaplarıyla havası değiştirilen bu ortamın bozulmaya yüz tuttuğunun halk tarafından dile getirilişidir. Söz konusu tarihi problemlerin kangren haline gelmesinde etkili olan faktörlerin başında, zengin Ermeni ailelerine akıl hocalığı yapan misyonerler gelmektedir. Özellikle Wheller ve kızı Margerith ile Bogos Bezirciyan ve ailesi arasındaki yakınlık ve yardımlaşma ayrıntılı biçimde işlenir. Milliyetçilik dalgasına, misyonerlerin rehberliği de eklenince Ermeni-Türk saflaşmasının geri dönülmez bir sürece girmesine sebep olur.

Müfide Ferit Tek'in *Pervaneler* romanı, Bizans/Heybeli Kolej'de okuyan ve Amerikan kültürüne büyük hayranlık besleyen Leman, Nesime ve Haykanuş adlı üç genç kızın yapıp ettikleri çerçevesinde şekillenir. Misyoner okullarının ele alındığı romanda, Osmanlı'nın yıkılış döneminde Ermeniler meselesi göze çarpar.

Amerikalıların Protestanlığı ve Amerikan nüfuzunu genişletmek için "insaniyet ve muavenet" adı altında Şark'a gönderdiği cemiyetlerin ilk hedefi, kolaylıkla Protestan olan ve Amerika kültürünü kabul eden Ermeniler olmuştur. Ermeniler de kendilerine siyasi ve iktisadi menfaatler temin eden bu hayırseverliği pek faydalı bulurlar. Bizans/Heybeli Koleji, bu müşterek menfaatin neticesinde doğan ve İstanbul'un tam karşısında "müstakil ve hâkim bir devlet gibi" Heybeli'nin tepesi-

---

²³ Ünlü, *Yukarışehir*, s.81.

ne yerleştirilen bir okuldur. Eski derebeylik kasırlarına benzeyen muhteşem kolejin himayesinde büyük bir Ermeni kolonisi oluşturulur. Burası âdeta Amerika-Ermeni birlikteliğinin başkenti gibi faaliyet gösterir. Ülkenin bütün Ermenileri, emirleri bu merkezden alır, buradan yardım görür ve himaye edilirler.

Bizans Koleji'nde diğer milletlerin çocukları büyük ücretler mukabilinde kabul olunurken Ermeni çocuklar, ücretsiz kaydedilir. Bu yüzden mağrur olan Ermeniler, koleji bütün manasıyla benimserler ve burada kendilerine başkalarının üstünlük göstermesine tahammül edemezler.²⁴ Romanda ilk karşılaşılan ve üzerinde en çok durulan Ermeni, Leman'ın kolejdeki yakın arkadaşı Haykanuş'tur. Haykanuş'un teniste şampiyonluk kazanması, okuldaki diğer Ermeni öğrenciler için milli bir mesele haline alır. Buna mukabil Haykanuş'un rakibi olan ve ona yenilen Leman, çevresinde olanlara, özellikle milli meselelere duyarsız kalır. Ancak Haykanuş'un genç bir kız olarak, "Bana bakma, ben Ermeni'yim. Amerikalıların bana bakmasını şeref bilirim. Onların da vazifesidir." demesi dikkat çekicidir. O, gençliğine rağmen uluslararası siyaset ve menfaat gereği ortaya çıkan Amerikan-Ermeni dayanışmasının farkındadır. Haykanuş, ırkının temsilcisi olma özelliklerini ortaya koyar. Türklerle şartlar gereği dost olup, "büyük efendi"yi arkasına alarak milli menfaatlerini sağlamlaştırmayı amaçlayan Ermenilerin örneğidir.

Romandaki bir başka Ermeni de kolejde muavinlik yapan Haçaturyan'dır. Onun okuldaki konumu aynı zamanda Ermenilere okulda verilen değer in göstergesi olarak kabul edilebilir. Ermeniler; bu koleje ve dolayısıyla Protestanlığa hizmet için bir bakıma "seçilmiş ve sevgili millet"tir.²⁵ Haçaturyan okulu tanıtırken Amerikalıları över, okulun taşlarını dahi kendi ülkelerinden getirdiklerini söyleyerek bunu milli bir gurur vesilesi yapar.²⁶

²⁴ Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, (Haz. Recep Duymaz), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002, s.41-43.

²⁵ Tek, *Pervaneler*, (Haz. Recep Duymaz), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002, s.49.

²⁶ Tek, *Pervaneler*, s.95.

Koleji ziyarete giden Burhan ve Sami, orada Türklüğe ait hiçbir belirtiye rastlayamamalarına, binanın taşlarının bile Amerika'dan getirilmiş olmasına, Türk'e ait Antep halılarının Ermeni işi olarak gösterilmesine içerlenirler. Onlara göre öğrenciler bu okula "Türk girer; ancak Türk çıkamaz"lar. Bu kolej, öğrencileri "pervaneleri çeken fanus gibi", önce kendine çeker, sonra yakar, kül eder.²⁷ Heybeliada'nın hâkim tepesine kurulan Bizans Koleji, Ermenilere ve Ermeniliğe hizmet verirken Türk kızlarını korkunç bir değirmen gibi evire çevire terbiye çarkları arasında Türklükten sıyrarak kozmopolit bir şekle sokmakta, memleket için ölmüş, hayat için zararlı, bedbaht birer mahlûk yaparak fırlatmaktadır.²⁸

Romanda bazı Türk kızlarının da Ermenilerle hemen hemen aynı çizgide yer aldığı görülür. Onları aynı çizgide buluşturan; milli bilinçten yoksun ve dejenere oluşlarıdır. Türk kızları, burada dönüşüme uğrayıp birer "Amerikan mukallidi" olmaktadır.²⁹ Bu gençler, "yarı kara, yarı su hayvanları gibi" ikiyüzlü, iki milliyetli, iki kanlı olarak vatan tanımayan, milli terbiye bilmeyen, ebedi serseriler ve ebedi bedbahtlar olarak tanıtılır.³⁰ Hatta Leman, yapılan hakaretler karşısında Türklüğü savunmaktan uzak bir tavır takınır. Zira "Amerika ve Ermeni ülkesi olan bu mektepte" Türklüğü savunması mümkün değildir. Burada Amerika'nın zenginliği, rahatı ve nihayetsiz zevkleri, genç dimağlar üzerinde hâkimiyet kurarak onları milliyetlerini inkâr edecek duruma getirmektedir.³¹ Romanın sonlarına doğru, Leman'ın bir Amerikan mülazımıyla evlenmesi ve Nesime'nin de okulunu bitirdikten hemen sonra kolejle bağlantılı bir kuruluş olan Yüce İsa Vakfı'nın kendisine verdiği iş garantisiyle ülkeyi terk etmesi bunu göstermektedir.

Hüseyin Karatay'ın İttihat Terakki döneminin Malatya'sını konu edindiği *İsyân Eşiği* adlı romanında, Amerikan Kolejlerinin sebep olduğu Ermeniler arasında artan ayrılıkçı

²⁷ Tek, *Pervaneler*, s.97.

²⁸ Tek, *Pervaneler*, s.104.

²⁹ Tek, *Pervaneler*, s.19.

³⁰ Tek, *Pervaneler*, s.33.

³¹ Tek, *Pervaneler*, s.43.

faaliyetler işlenmiştir. Malatya'daki Ermeni faaliyetlerinin merkeze alındığı bu belgesel romanda, Sarı Hasen'in babası, Zeytun'daki Ermeni isyanı esnasında ölmüştür. Bu isyanın bastırılmasından sonraki süreçte de faaliyetlerini artıran Ermeniler, gerek yabancı devletlerin elçilikleri gerekse onların açtığı misyoner okulları tarafından yoğun olarak desteklenmektedir. İstanbul Hükümeti'nin "İngiliz'in, Urus'un kölesi" olması, Kolağası Fuat gibi devlet yöneticilerinin de Bakırcı Mıgırdıç gibi zengin gayrimüslimlerin etkisine girmesi, Ermenileri daha da cesaretlendirmiştir. Batı hayranlığının da şiddetle eleştirildiği bu romanda Ermeniler, büyük bir isyan hazırlığı yapmaktadırlar.

Tanzimat Fermanı'nın yürürlüğe girmesiyle ivme kazanan azınlık sorunu, dış devletlerin desteğiyle Müslüman tebaa aleyhine işlemeye başlar. Mustafa Reşit Paşa ve Mithat Paşa başta olmak üzere dönemin tüm yöneticilerinin Batılı devletlerin ve Masonların etkisi altına girdiğinin iddia edildiği romanda, Mülazım Fuat gibi askeri yetkililerin Ermeni dümenine su taşıdığı görülür. Hatta isyan tohumlarının Mustafa Reşit Paşa tarafından atıldığı, ayrılıkçı localara arka çıktığı yaşlı köylülerce iddia edilir.³² Yükselen Ermeni milliyetçiliğinin verdiği kaygıya devlet yöneticilerinin Batılı yaşam ısrarı da eklenince Malatyalı Müslüman ahalinin huzuru kaçır. Doğu-Batı karşıtlığı ve Ermeni Meselesi olmak üzere iki düzlemde ilerleyen romanda anlatıcı, sorunların asıl kaynağını "Frenk nizamı"na geçmeye bağlar.

Romanda, Osmanlı'nın son dönemindeki eğitim faaliyetlerine de yer verilir. Batılı emperyalist devletlerin meşum niyetlerinin bir aracı olan eğitim, yabancı kolejler vasıtasıyla azınlıklara yönelik olarak yürütülmektedir. Son dönemde başlayan Ermeni isyanlarının, Bulgar çetelerinin Robert Kolej'le irtibatının sorgulandığı eserde, bu eğitimin sadece azınlıkları yoldan çıkarmadığını, bilakis "İttihatçılarla Jöntürklerin ço-

³² Hüseyin Karatay, *İsyan Eşiği*, İstanbul: Cıra Yayınları, 2005, s.17.

ğu”nun da buralardan mezun olduğu ifade edilir. Osmanlı’ya karşı sinsi planlar kuran İngiliz ve Amerikalı yetkililer, bu eğitim kurumlarına alınacak “zeki çocuklar”ın Avadik Muallim gibi teşkilatçı misyoner olarak yetiştirilmesi gerektiğini savunurlar. Hatta isyan çıkartması için Avadik Muallim, bölgeye gönderilir. Aydın ve nüfuzlu Malatyalı Ermenilerle Mıgırdıç’ın evinde gizli toplantılar yapılır. Burada silahların evlerden ziyade kiliselerde gizleme kararı çıkar.

Yabancı okulların Osmanlı’yı içten yıkma projesinin bir parçası olduğu tezinin işlendiği eserde Amerikalı Eğitimci denilen kişi, Ermenilere eğitim desteğinin amacını da şöyle açığa vurur: “Bence yardıma devam etmeliyiz... Üç yönden fayda var yardım etmekte. Birincisi, Türkleri içten vurup zayıflatmak. İkincisi, Ermeni ve Rum bankerlerin etkisini kırıp yerini Amerikalı bankerlere bıraktırmak. En önemlisi de gittikçe değeri artan petrol yataklarından Osmanlıyı kovmak. Şu da var, Osmanlı’da ırkçılık akımları yaygınlaşırsa yıkılması kolaylaşır. Yeni kurulacak devletçikler, Amerikan ve İngiliz himayesine girer.”³³

Romandaki olayların merkezinde bulunan Ermeniler, Batılı devletlerin desteğiyle hem eğitim alanında hem de siyasal faaliyetlerde Müslümanlara oranla daha baskın olmaya başlarlar. Bu denge değişiminin somut yansıması, Bakırcı Mıgırdıç ve onun etkisine giren Kolağası Fuat’ta görülür. Sarı Hasen başta olmak üzere tüm Müslümanlar, azınlıklar lehine gerçekleşen değişimden muzdariptirler. Bütün ülkede olduğu gibi Malatya da Tanzimat Fermanı’yla ivme kazanan Ermeni milliyetçiliğine sahne olan bir ildir. Yabancı kolejlerde eğitim gören komitacıların avucuna aldığı Mülazım Fuat gibi Batı hayranlarını kullanarak oluşturdukları düzende ibre hep Müslümanların aleyhindedir. Roman kahramanı Esro, Ermeni milliyetçiliğini çalışıp üretime katılarak gösterir. Yanında çalışan çıraqları tembellik gösterdiği zaman onlara kızarak Zeytun Mersiyesini okur. Mersiye’nin “Vurup harap etti Türk Müslüman’ı” dizesi, onları iyice

---

³³ Karatay, *İsyan Eşiği*, s.96-97.

çoşturur.³⁴ Görüldüğü gibi Ermeni milliyetçiliği hem ekonomik hem de kültürel alanda varlığını hissettirir.

Sonuç

Ermeni meselesinin gerek Osmanlıyı gerekse Türkiye Cumhuriyeti'ni uzun yıllar uğraştırdığı, Türkiye'nin içte ve dışta pek çok problemlerle karşı karşıya gelmesine yol açtığı görülmektedir. 12. ve 13. yüzyılda başlayan misyonerlik faaliyetleri, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği yeni düzenlemelerle yabancı okulların bünyesinde varlığını kolayca devam ettirmiştir. Ancak yüzyıllar boyunca bir problem olarak varlığını devam ettiren bu kurumlar, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla kontrol altına alınabilmiştir.

Yabancı okullar, Batılı ülkelerinin azınlıkları ayaklandırarak ülkeyi sömürmenin, İslam birliğini yıkmamanın ve hatta Osmanlıyı parçalamanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra bu okullar, bir taraftan kendi kültür ve medeniyetinden uzak nesiller yetiştirirken diğer taraftan da ülkelerinin geleceğine hükmedecek devlet adamlarının yetişmesini sağlamıştır.

Ülkenin değişik yerlerinde kurulan Amerikan Kolejlerinin Ermenilere milliyetçilik duygularını aşılıyarak onlarda bağımsızlık düşüncesini uyandırdığı ve Osmanlıdan ayrılma çalışmalarını desteklediği görülmektedir. Ayrıca bu kolejlerde Ermenilerin "hususî bir mevkî ve imtiyazları" olduğu için Amerikalılara yakın haklara sahip olduklarına dikkat çekilir. Zira bu kolejin kuruluş amaçlarından biri, "Ermeniliği ve Ermenileri himaye" etmektir.

---

³⁴ Karatay, *İsyan Eşiği*, s.37.

Kaynakça

- Açıkses, Erdal. "Şark Meselesinin Bir Pratiği Olarak Doğu Anadolu'da Misyonerlik Faaliyetleri", *Doğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, İzmir, 1999.
- Büyükkarcı, Süleyman. *Türkiye'de Amerikan Okulları*, İstanbul: Yelken Basım Yayım, 2004.
- Çitçi, Selahattin. *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2011.
- Gümüş, Semih. *Roman Kitabı*, İstanbul: Adam Yayınları, 1991.
- İnalçık, Halil. *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler Tanzimat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Karatay, Hüseyin. *İsyan Eşiği*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2005.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul: Arba Yayınları, 1989.
- Onan, Necmettin Halil. *Koleji Nereye?*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1977.
- Polvan, Nurettin. *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, İstanbul: MEB Yayınları, 1952.
- Sezer, Ayten. *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Tek, Müfide Ferit. *Peroaneler*, (Haz. Recep Duymaz), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Ural, Gültekin. *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998.
- Ünlü, Şemsettin. *Yukarışehir*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.

Vahapoğlu, M. Hidayet. *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.

Yıldırım, Uğur. *Türkiye'de Misyonerlik*, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2005.